

Wojciech Strzyżewski

Pieczenie administracji w Księstwie Siedlisko-Bytom w XVIII wieku

Studia Lubuskie : prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie 3, 183-188

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH STRZYŻEWSKI

PIECZĘCIE ADMINISTRACJI W KSIĘSTWIE SIEDLIKO-BYTOM W XVIII WIEKU

Księstwo Siedlisko-Bytom Odrzański (Carolath-Beuthen) utworzone zostało w 1741 r. przez króla pruskiego Fryderyka II z majątku rodziny von Schönaich, władającego nim wcześniej jako wolni panowie stanowi. Schönaichowie stanowili przykład rodziny, która związała swoje losy z księstwem głogowskim stosunkowo późno, bo dopiero w XVI wieku. W ciągu następnych stuleci jej przedstawiciele uzyskiwali kolejne tytuły: barona, hrabiego i w końcu w 1741 r. już od króla pruskiego otrzymali tytuł książęcy.

Rodzina Schönaichów zaliczana była do starych rodzin rycerskich, które przybyły na Śląsk i Łużyce około XIII wieku. Według XVIII-wiecznych historyków jeden z Schönaichów występował w otoczeniu księcia Henryka Brodatego w 1216 r.¹ Kolejny z Schönaichów – Wacław, około 1400 roku przebywał na dworze praskim. Do końca XV wieku większość dóbr Schönaichów znajdowała się na Łużycach, a przez C. Spangenbergą zaliczani byli zarówno do szlachty miśnieńskiej jak i śląskiej². Wzrost znaczenia rodziny datuje się dopiero od pierwszej połowy XVI wieku i osoby Georga (starszego) von Schönaich, który za swoje zasługi wojenne otrzymał od cesarza urząd królewskiego starosty w Szprotawie w księstwie głogowskim (1536)³.

Za twórcę potęgi rodziny na Śląsku uważa się Fabiana von Schönaich (ur. 1509), postać o tak barwnym i ciekawym życiorysie, że z pewnością zasługuje na odrębną publikację. Młodość od 1522 r. spędził na dworze krakowskim króla Zygmunta III Starego. W Rzeczypospolitej zdobywał też pierwsze doświadczenia wojenne,

¹ J. Sinapius, *Schlesischer Curiositäten*, Leipzig 1720, Th. 1, s. 149; Sinapius powoływał się na innego historyka opisującego szlachtę śląską Mikołaja Heneliusza.

² C. Spangenberg, *Adels-Spiegel, historischer ausführlicher Bericht...*, Schmalkalden 1591, s. 105 i 118.

³ J. Sinapius, *Schlesischer...*, Th. 1, s. 150.

uczestnicząc w wyprawach przeciwko Moskwie i Turcji. Jako doświadczony dowódca w następnych latach uczestniczył w wojnach w Niderlandach, Francji i w wojnie szmalkandzkiej po stronie cesarskiej, gdzie dowodził 3. regimenterem huzarów. Wraz z zasługami wojennymi i kolejnymi urzędami m.in. starosty księstwa żagańskiego, Fabian sukcesywnie powiększał swój majątek ziemski. Przełomowym wydarzeniem było kupno w 1561 r. od Franza von Rechenberga majątku Siedlisko-Bytom Odrzański (Carolath-Beuthen) w księstwie głogowskim, który stał się jego główną siedzibą. Schönaich należał w tym okresie do najzamożniejszych szlachciców na Śląsku.

Po śmierci Fabiana w 1591 r. głównym spadkobiercą został Georg v Schönaich, który po kilkuletnim sporze z cesarzem Rudolfem II i wpłaceniu olbrzymiej kwoty 110 000 talarów otrzymał w 1594 r. prawa do majątku Siedlisko-Bytom. Dysponując znaczącym majątkiem, Georg zamierzał przekształcić go w majorat, jednocześnie w związku z tym, że linia Schönaichów, z której się wywodził nie posiadała tytułu barona (Freiherr), czynił starania na dworze cesarskim o jego nadanie⁴. W 1601 r. cesarz Rudolf II wystawił Georgowi von Schönaich przywilej, na mocy którego przyjęty został do stanu wolnych panów, z tytułem Freiherr zu Beuthen, jednocześnie majątek Siedlisko-Bytom ustanowił majoratem.

U schyłku XVII wieku baron Hans Georg von Schönaich należał do najbogatszych i najbardziej wpływowych postaci na Śląsku. Potwierdzeniem jego pozycji było uzyskanie u schyłku życia, w 1697 r., przywileju cesarskiego ustanawiającego z majątku Siedlisko-Bytom Odrzański wolne państwo stanowe. Przywilej wydany przez cesarza Leopolda, jako panującego króla czeskiego, odnawiał dawne i zatwierdzał nowe uprawnienia Schönaicha jako wolnego pana stanowego.

Wolne państwo stanowe Siedlisko-Bytom (Carolath-Beuthen), utworzone u schyłku XVII wieku, należało do ostatnich powstałych na Śląsku. Pierwsze wolne państwa stanowe (Freie Standesherrschaften) powstały na Śląsku pod koniec XV wieku. Były to rozległe majątki ziemskie nabyte umową kupna-sprzedaży bądź z nadania królewskiego, stanowiące własność alodialną wielkością obejmujące obszar części księstwa śląskiego⁵. Wolni panowie wywodziли się na Śląsku z czeskiej i niemieckiej szlachty. Wielka własność ziemska znajdująca się w posiadaniu szlachty śląskiej nie gwarantowała pozycji wolnego pana stanowego⁶. Dopiero nadanie tytułu przez władcę oraz przyznanie prawa zasiadania w ogólnos Śląskich organach stanowych stanowiło formalne podkreślenie pozycji wolnego pana stanowego.

W kontekście powyższych stwierdzeń uznać należy, że wolne państwo stanowe Siedlisko-Bytom stanowiło dość specyficzny przykład takiego majątku ziemskiego. Poczynając od początków jego istnienia, kiedy to w 1601 roku cesarz Rudolf II

⁴ ADB, Bd. 32, s. 252.

⁵ K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005, s. 168.

⁶ M. Ptak, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1477, Prawo CCXXII, Wrocław 1993, s. 80.

nadając Georgowi von Schönaich tytuł wolnego pana, de facto ustanawiał nowe wolne państwo stanowe w granicach księstwa głogowskiego, a które nie zyskało uznania na sejmie śląskim pomimo przywileju cesarskiego⁷. Stany śląskie uznały bowiem, że Schönaichowie nie weszli w posiadanie ziem z pełnymi prawami książęcymi, formalnie bowiem wolni panowie stanowi podobnie jak książęta śląscy byli bezpośrednio podlegli monarsze, a zatem powinni nabyć lub uzyskać od niego takie same prawa jak książęta.

Taka bezpośrednia podległość wolnych panów władcy wyłączała ich i wolne państwa spod publicznego władztwa miejscowego księcia. W rękach wolnego pana znajdowała się zatem władza ustawodawcza, skarbowa i wojskowa oraz pełnia sądownictwa. W przypadku państwa Siedlisko-Bytom, ponieważ jego właściciele nie nabyli tych uprawnień od księcia głogowskiego w drodze kupna, a zyskali na mocy przywileju, ich zakres ustalony został przez wystawcę dokumentu. Uprawnienia sądownicze uzyskali Schönaichowie w innym przywileju z 1616 r. wystawionym przez króla Macieja II.

Publicznoprawna pozycja wolnych panów stanowych na Śląsku stanowiła przedmiot szczegółowych badań przede wszystkim Mariana Ptaka. Spostrzeżenia tego badacza dotyczące wolnego państwa stanowego Siedlisko-Bytom potwierdzają funkcjonowanie odmiennej od pozostałych, wewnętrznej organizacji. W państwie tym nie wykształciła się rozwinięta struktura stanowa ze szlachtą na czele. Nie powstały zatem również urzędy stanowe. Wynikało to z faktu, że w państwie Siedlisko-Bytom nie było w ogóle szlachty poddanej wolnemu panu stanowemu. Ten brak zwierzchnictwa nad szlachtą wyróżniał państwo stanowe Siedlisko-Bytom spośród wszystkich pozostałych⁸. Struktura urzędów i administracji pomimo powstania państwa stanowego związana była ściśle tak jak wcześniej z działalnością kancelarii Schönaichów. Wolni panowie stanowi mogli tworzyć własne urzędy do administrowania majątkiem. Najczęściej urzędem takim była rejencja (*Regierungs Ambt*)⁹. Oprócz zarządu majątkiem, w gestii panów stanowych leżało sądownictwo. Odrębna administracja funkcjonowała w jedynym w majątku mieście Bytomiu Odrzańskim. Na podstawie tych uwag można zatem określić typy pieczęci stosowanych do uwierzytelniania dokumentów wystawianych przez administrację państwa stanowego a następnie księstwa Siedlisko-Bytom. System sfragistyczny tworzyły pieczęcie osobiste Schönaichów, pieczęcie rejencji, pieczęcie sądowe oraz pieczęcie rady miejskiej w Bytomiu Odrzańskim.

W sferze ikonograficznej dominującym motywem umieszczanym na pieczęciach były wizerunki herbu hrabiowskiego a następnie książęcego rodziny von Schönaich. Na podstawie zachowanego materiału źródłowego dotyczącego sfragistyki administracji w wolnym państwie stanowym Siedlisko-Bytom, można stwierdzić, że do

⁷. K. Orzechowski, *Historia ustroju...*, s. 168

⁸. M. Ptak, *Pozycja publicznoprawna...*, s. 87

⁹. *Ibidem*, s. 86.

uwierzytelniania dokumentów stosowane były pieczęcie osobiste Schönaichów. Pieczęć z wizerunkiem herbu hrabiowskiego zachowała się na dokumencie z 1732 r. Odcisnięta została na nim papierowo-woskowa pieczęć hrabiego Hansa Carla, z pewnością podobną posługiwał się wcześniej również jego ojciec. Wspomniana pieczęć o średnicy 45 mm (!) przedstawiała w polu wizerunek herbu hrabiowskiego z trzema hełmami¹⁰. Wokół herbu, w otoku umieszczony został napis: HANS CARL D H R R GRAF VON SCHONAICH Opisana pieczęć była największą wśród tych, którymi posługiwała się szlachta w księstwie głogowskim na przełomie XVII i XVIII wieku. Powszechnie stosowane w tym okresie pieczęcie papierowo-woskowe na dokumentach o szczególnej randze zastępowane były tradycyjnymi pieczęciami woskowymi, stąd należy przypuszczać, że również hrabiowie von Schönaich posługiwali się nimi.

Po uzyskaniu tytułu książęcego Carolath-Beuthen w 1741 r. Schönaichowie posługiwali się pieczęciami z dwoma podstawowymi wizerunkami, starszy występujący na pieczęciach do ok. 1770 r. przedstawiał opisaną tarczę herbową z hełmami położoną na płaszczu książęcym, a młodszy z końca XVIII wieku tarczę herbową bez hełmów położoną na płaszczu książęcym, który zwieńczony był koroną. Obydwa opisane typy pieczęci nie posiadały napisów i miały podobne rozmiary ok. 25 mm, stąd posługiwali się nimi różni członkowie rodziny książęcej.

Nie znana jest data utworzenia rejencji w majątku. Nie zachowały się też jej pieczęcie sprzed 1741 r. Najstarsze pochodzą już z okresu istnienia księstwa Siedlisko-Bytom. Do nich należy pochodząca z drugiej połowy XVIII wieku okazała pieczęć o średnicy 60 mm., z wizerunkiem herbu książęcego Schönaichów i napisem wokół tarczy REGIERUNG FÜRST. CAROLATH¹¹.

Do najważniejszych uprawnień wolnych panów stanowych zaliczono zwierzchnictwo sądowe, traktując je jako podstawę rządzenia¹². Schönaichowie zarówno jako wolni panowie stanowi, a następnie jako książęta Carolath-Beuthen również sprawowali sądy w swoim majątku. Z XVIII wieku pochodzą trzy pieczęcie pieczęcie sądowe, które umieszczane były na dokumentach wystawianych przez administrację sądową. Z 1743 r., krótko po uzyskaniu przez rodzinę Schönaichów tytułu książęcego, pochodziła pieczęć sądu dworskiego. W polu pieczęci widniała tarcza herbowa, w polu której umieszczony był wizerunek lwa trzymającego w łapie miecz. Wizerunek lwa pochodził z herbu rodzinnego miecz trzymany w łapach symbolizował wymiar sprawiedliwości. Pieczęć posiadała napis: GRÄFL: SCHÖNAICH: HOF: GERICHTS SIEGEL 1743 (Pieczęć sądu dworskiego hrabiów Schönaich). Warto w tym miejscu zauważyć, że pomimo posiadanego tytułu książęcego, sąd posługiwał się jeszcze starą pieczęcią z tytułem hrabiowskim. Druga z pieczęci pochodziła z 1780 r. z umieszczonego napisu wynikało, że należała ona do sądu dworskiego

¹⁰ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej APZG), Akta miasta Bytom Odrzański, sygn. 1

¹¹ Pieczęć lakowa na dokumencie z 1793 r., APZG, Oddział w Wilkowie, Sąd obwodowy w Głogowie, sygn. 2754.

¹² M. Ptak, *Pozycja publicznoprawna...*, s.83

i miejskiego sprawowanego już w tym czasie przez książąt Schönaich Carolath-Beuthen. Na okrągłej pieczęci o średnicy 29 mm umieszczono zamiast lwa widniejącego na wcześniejszej pieczęci tarczę z herbem Bytomia. Wokół herbu umieszczony był napis: * FURSTL: CAROL: BEUTH: HOF U: STADT GERICHT (Sąd dworski i miejski książąt Carolath-Beuthen, Siedlisko-Bytom), w polu pieczęci widniała data: 1780. W bogatej historii pieczęci bytomskich obie opisane to jedne z nielicznych w których wymieniono wielowiekowych właścicieli miasta rodzinę Schönaich¹³.

Trzecia z pieczęci sądowych, pochodząca z końca XVIII wieku, zawierała wizerunek tarczy z herbem książęcym, umieszczony na płaszczu i zwieńczony koroną. Pieczęć o średnicy 40 mm zawierała wokół herbu napis: FUERSTLICH CAROLATHISCHES GERICHT¹⁴.

W przypadku administracji miejskiej, władze Bytomia Odrzańskiego przez kilkadziesiąt lat posługiwały się pieczęciami przedstawiającymi ten sam wizerunek umieszczony w polu tarczy herbowej. Od XIV wieku herb Bytomia na pieczęci przedstawiał w polu dwudzielnej w słup tarczy, wizerunki połuroła śląskiego i ryby¹⁵. Jedna z pieczęci miejskich z XVIII w. sprawiona została przez władze po roku 1740 r. W okresie kiedy miasto podobnie jak większość Śląska włączone zostało do państwa pruskiego. Owalna pieczęć o wymiarach 29 x 25 mm przedstawia w polu barokowej tarczy herbowej dwudzielnej w słup wizerunki połuroła i ryby. Wokół tarczy widniał napis: > SIEGEL DER STADT BEUTHEN. A: D: ODER (Pieczęć miasta Bytomia nad Odrą).

Wraz z reformą sądownictwa w Królestwie Pruskim w XIX wieku i likwidacją sądownictwa patrymonialnego pieczęcie sądowe przekazane zostały do Sądu Obwodowego w Głogowie. Pieczęcie rejencji używane były jeszcze przez większość XIX wieku. Natomiast pieczęcie miejskie z wizerunkiem herbu Bytomia używane były do 1945 r. Osobiste pieczęcie książąt Carolath-Beuthen, widniały na licznych dokumentach wystawianych w majątku do 1945 r.

VERWALTUNGSSIEGEL DES HERZOGTUMS CAROLATH-BEÜTHEN IM 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Familie von Schönaich gehört zu den ältesten Ritterfamilien in Schlesien seit dem 13. Jahrhundert. Einer der

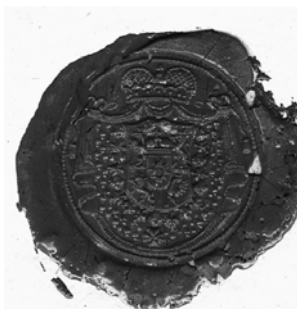
¹³ APZG, Akta majątku Bytom Odrzański, sygn. 1.

¹⁴ APZG, Oddział w Wilkowie, Sąd obwodowy w Głogowie, sygn. 2843.

¹⁵ O pieczęciach i herbie Bytomia zob. W. Strzyżewski, *Pieczęcie i herb Bytomia Odrzańskiego* [w:] *Bytom Odrzański, zarys dziejów*, pod red. W. Strzyżewskiego, Bytom Odrzański-Zielona Góra 2000, s. 161-170

Schönaichs soll am Hofe des Heinrich des Bärtigen 1216 anwesend gewesen sein. Das Herzogtum Carolath-Beuthen wurde 1741 von Friedrich II gegründet und den Schönaichs übertragen, die den Titel „Fürst zu Carolath“ trugen. Im vorliegenden Beitrag werden die amtlichen, gerichtlichen und privaten Siegel des Fürstentums Carolath besprochen.

PRZYKŁADY PIECZĘCI Z KSIĘSTWA SIEDLISKO-BYTOM

Pieczęć osobista książąt Carolath-Beuthen z XVIII wieku

Pieczęć sądu książęcego z XVIII wieku

Pieczęć miejska Bytomia Odrzańskiego z XVIII wieku